

*Ніна Загребельна
Олександр Сушко
(м. Київ)*

**ВИВЧЕННЯ БЛАГОДІЙНИЦТВА ЯК ТИПОВОГО ФЕНОМЕНУ
УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ
(ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)**

У статті висвітлена проблема благодійництва як яскрава риса української ментальності у роки Першої світової війни.

В статті освещена проблема благотворительности как яркая черта украинской ментальности в годы Первой мировой войны.

Національна ментальність формується у суспільному житті етносу і зворотньо впливає на всі сфери життєдіяльності даного народу і на розвиток його культури.

Віддавна мораль українців найвище оцінювала такі риси і якості, як чесність, взаємодопомога, співчуття, милосердя до ближнього. В Україні подорожнього, убогого, сліпого, прохача завжди зігрівали і не відмовляли в подаянні.

Яскраво така риса української ментальності, як благодійництво, проявилась у роки Першої світової війни, адже багатомільйонна найбільш працездатна частина населення України була вилучена з матеріального виробництва і кинута у вир війни, значні її території виявилися окупованими австро-німецькими військами та перебували у прифронтовій зоні, промисловість і сільське господарство катастрофічно занепали, а цивільне населення, сотні тисяч якого були зірвані з постійного місця проживання, страждало від усіх негараздів воєнного лихоліття. Проте суспільство не залишилося глухим до проблем воїнів, їхніх родин, біженців, дітей-сиріт та інших категорій постраждалого населення, надавало їм різноманітну допомогу й підтримку.

Серед багатьох малодосліджених проблем української історії однією з найактуальніших є історія Першої світової війни. Цей матеріал вивчається у 10-му класі на уроках історії України.

Проблема вивчення благодійності є актуальною, так як у досліджуваний період благодійність була тісно пов'язана з багатьма галузями суспільного життя. Метою даної роботи є також розкриття широкого спектру напрямів її можливого застосування в сучасних умовах, коли відбувається повернення до загальнолюдських цінностей.

В радянській історичній науці традиції благодійництва досліджувались досить поверхово, адже після 1917 року благодійність було визнано

соціальною явищем класового (перш за все буржуазного) суспільства. Утім, віковічні моральні заповіді українців чи не найперше закликали бути добрим і гуманним, піклуватися про хворих, калік, сиріт.

Проблеми благодійності досліджували такі українські вчені: О. М. Донік, Ф. Я. Ступак, Г. В. Степаненко, В. О. Ореховський, С. П. Кармалюк, І. Г. Сулига, О. М. Головка, О. В. Сердюк, Б. В. Бернадський, Т. М. Курінна.

Період Першої світової війни відзначався ще більшою, ніж у попередні десятиліття мирного часу, активізацією громадянської благодійності. Під впливом патріотичних почуттів, прояву милосердя і співчуття до ближнього та усвідомлення значною частиною суспільства права кожного співвітчизника, який виявився в тяжкому становищі, на певний соціальний захист, представники багатьох соціальних груп українського суспільства – підприємці, поміщики, чиновники, викладачі, лікарі, студенти, домовласники та інші – з початком воєнних дій засновують у кожному українському губернському й повітовому центрі благодійні організації, товариства, комітети, попечительства та інші структури, покликані допомагати жертвам війни.

Найсуттєвішою за своїми масштабами та організацією була медично-санітарна допомога пораненим і хворим воїнам та підтримка родин, мобілізованих на війну.

За ініціативи місцевої влади й громадських організацій здійснювалися повсюдно збір коштів та речей для фронтовиків. Активні заходи, спрямовані на допомогу військовослужбовцям, здійснювали, у першу чергу, органи земського й міського самоврядування. Уже 30 липня 1914 р., через 10 днів після початку війни, загальна сума внесків тільки українських губернських земств на допомогу хворим і пораненим воїнам перевищила 1 млн. крб. По всій країні на цей час сума внесків губернських земств, як уже зазначалося, досягла 6 млн. крб. Зокрема, Київське земство асигнувало 500 тис. крб., Харківське – 150 тис., Катеринославське – 100 тис., Полтавське – 100 тис., Херсонське – 100 тис., Чернігівське і Таврійське – по 50 тис. [1].

Київська міська дума з початком війни на кожному засіданні розглядала питання, пов'язані з нею. Наприкінці липня гласні вирішили питання про організацію двох загонів сестер милосердя Червоного Хреста імені міста Києва, які мали відправитися на фронт [2]. 2 вересня дума під головуванням І. М. Дьякова прийняла рішення про відкриття лазарету Всеросійського міського союзу на 1500 ліжок, про надання допомоги сім'ям воїнів, мобілізованих на фронт [3].

Земські організації губернії також із перших днів війни здійснювало активні заходи, спрямовані на допомогу військовослужбовцям. Так, 7 серпня відбулися надзвичайні збори Київського губернського земського зібрання під головуванням губернського предводителя дворянства Ф. М. Безака. Їх учасники обговорили питання «Про потреби, викликані воєнним часом».

Було вирішено для надання допомоги пораненим і хворим воїнам виділити 300 тис. крб. у розпорядження Головного комітету ВЗС та 100 тис. крб. – щойно створеного губернського комітету ВЗС. Також передбачалося асигнувати по 10 тис. крб. для Києва й кожного з повітів губернії для підтримки родин фронтників. Намічалось відкрити лазарети в Кирилівській лікарні на 500 місць та у земській фельдшерській школі на 200 місць [4]. Київський губернський комітет Всеросійського земського союзу допомоги хворим і пораненим військовослужбовцям одразу звернувся із закликом до населення підтримати його зусилля в цій справі: «Земства, які покликані турбуватися про потреби місцевого населення, з особливою силою відчують потребу прийти на допомогу хворим і пораненим воїнам. Наша губернія знаходиться поряд з театром війни, близько від тих місць, де ллється кров наших братів за справедливу справу» [5]. На заклик Комітету відгукнулося чимало організацій та окремих громадян.

Чималі організаційні й матеріальні зусилля у справі опіки хворих і поранених фронтників уже з перших днів після початку воєнних дій здійснювалися різними громадськими організаціями, представниками торгово-промислових кіл, інтелігенції та ін. Зокрема, в Києві ще 20 липня 1914 р. на засіданні місцевого Біржового комітету за ініціативи його голови С. С. Могилевцева було створено при біржі комісію по збору пожертвувань на потреби війни. Уже того дня шляхом підписки серед його членів вдалося зібрати 156 тис. крб. [6]. Невдовзі комісія облаштувала й утримувала чотири лазарети на 270 ліжок. На початку серпня Київське купецьке товариство також організувало комітет для збору коштів на влаштування лазаретів і допомогу сім'ям учасників війни. Через декілька днів останній відкрив госпіталь на 100 ліжок, попечительницею якого стала Є. А. Булгакова. У приміщенні Купецького зібрання ще 21 липня відбулася нарада членів Київського свято-володимирського братства за участі офіційних осіб міста. Учасники наради ухвалили організувати санітарні загоны, влаштувати лазарети в Пущі-Водиці і Святошині [7].

Для об'єднання зусиль різних організацій, установ, окремих громадян у наданні допомоги фронтникам 2 вересня 1914 р. в Києві було створено загальноміський комітет зі збору пожертвувань на потреби війни. До нього увійшли гласні міської думи, члени Державної думи від м. Києва, представники різних організацій, які розгорнули активну діяльність у цьому напрямку. Уже через три дні після свого заснування комітет організував одноденний збір пожертвувань у цьому місті та його повіті, який приніс 64 494 крб. [8]. 22 вересня серед службовців і робітників Південно-Західної залізниці також відбувся збір коштів на потреби війни, а 26 вересня серед населення Києва – збір подарунків солдатам київських частин, які перебували на фронті [9].

Схожа картина спостерігалася у всіх великих центрах українських губерній. Наприклад, Катеринославське губернське земство на

надзвичайному зібранні 1 серпня 1914 р., заслухавши доповідь управи «Про заходи, викликані війною», постановило: «Приєднатися до загальноземської організації допомоги хворим і пораненим, асигнувавши на її потреби 100 тис. крб. та передавши в розпорядження місцевого губернського комітету 75 тис. крб.

Одночасно губернська земська управа звернулася до населення з такою відозвою: «...Управа звертається до всього населення губернії жертвувати на суспільну справу всім, хто чим може, спрямовуючи пожертвування в губернську управу. Прийом пожертвувань грошима і речами здійснюється в управі щоденно з 10 години ранку до 3 години дня». І далі: «Всі, хто не призваний зі зброєю в руках захищати честь батьківщини, повинен вважати своїм святим обов'язком надавати допомогу хворим і пораненим воїнам та родинам осіб, мобілізованих до армії» [10].

У Харкові зібрання членів місцевих Біржового й Купецького товариств, яке відбулося 30 липня 1914 р., прийняло постанову такого змісту: «Клопотати перед урядом про заснування комітету харківських купців, торговців і промисловців на чолі з харківським губернатором для збору коштів на обладнання й утримання лазарету імені харківських купців та торгово-промисловців. Дозволити комітету випустити підписні листи в обмеженій кількості, відкрити підписку для збору пожертвувань і встановити карнавки з тією ж метою в різних торгових установах та закладах м. Харкова» [11]. Одночасно зібрання членів харківської біржі виділило на потреби, пов'язані з війною, 40 тис. крб. [12]. Зі свого боку, засідання членів Комерційного клубу ще 26 липня постановило виділити 10 тис. крб. на ті ж самі цілі, а особисті пожертвування спрямувати на утримання вищезазначеного лікувального закладу [13]. Створений «Лазарет Харківського купецького товариства й торгово-промисловців міста» нараховував 300 ліжок. Розміщувався він у двоповерховому будинку, мав операційні та перев'язочні кімнати, їдальню й обслуговувався шістьма постійно працюючими лікарями [14].

У вересні 1914 р. Рада з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, яка розташовувалася в Харкові, обладнала стаціонарний госпіталь на 295 ліжок і повністю його утримувала, а також асигнувала кошти на облаштування двох пересувних лазаретів [15]. Згодом, у листопаді 1914 р., керівництво цієї організації субсидувало для утримання зазначених лікувальних установ 1 млн. крб. [16]. На кошти Головного комітету та службовців і робітників Південних залізниць були облаштовані й утримувалися сім лазаретів для поранених військовослужбовців, у яких знаходилося 334 лікарняних ліжка. Лише за перший рік війни Головний комітет Південних залізниць на утримання лазаретів, подарунки фронтовикам та інші потреби, пов'язані з війною, витратив 300 тис. крб. [17].

По всій країні організовувалися одноденні пожертвування різними благодійними організаціями, влаштовувалися лотереї, кошти від яких

спрямовувалися на допомогу жертвам війни. Зокрема, у серпні 1914 р. київський губернатор дозволив місцевому відділенню Товариства повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам й їхнім родинам звернутися до населення з закликом жертвувати кошти на потреби Товариства, а його уповноваженим членам збирати пожертвування в межах Києва і губернії. 30 вересня в Києві відбувся одноденний карнаковий збір пожертвувань на користь Червоного Хреста для допомоги пораненим воїнам [18].

Оскільки значна частина українського населення не мала можливості надавати допомогу постраждалим військовослужбовцям грошима, то вона жертвувала продукти харчування, одяг, взуття, інші товари і речі першочергової необхідності, збір яких організовувався спеціальними комітетами. Зокрема, під прапором Червоного Хреста в районі Південно-Західної залізниці з 1 листопада 1914 р. розпочав свою діяльність «Тимчасовий комітет Південно-Західних залізниць по завідуванню фондом війни», який збирав пожертвування від населення у вигляді продуктів харчування та влаштовував склади для обслуговування харчувальних пунктів для хворих і поранених солдатів. Склади для прийому пожертвувань знаходилися на всіх найбільших залізничних станціях Правобережної України.

Тисячі невеликих за розмірами окремих пожертвувань зрештою перетворювалися на величезні суми, які були значною підтримкою для постраждалих фронтовиків. Нерідко окремі домовласники, сільські громади виявляли бажання опікуватися у своїх домівках чи громадських закладах легкопораненими.

Узагалі роль приватної ініціативи у функціонуванні гуманітарних організацій і закладів у роки Першої світової війни була досить вагомою. Про масштаби допомоги приватних осіб, наданої вже у перші місяці після початку війни, свідчили дані, наведені на загальних зборах Російського Товариства Червоного Хреста 21 вересня 1914 р. Якщо на кошти приватних осіб у Північно-Західному районі імперії утримувалося 6 тис. госпітальних місць, то в Південно-Західному (тобто у межах України) – 12 тис. [19]. Для прикладу, відомий цукропромисловець і землевласник Ю. Л. Кеніг та його дружина 28 липня 1914 р. подали до Богодухівського повітового розпорядчого комітету з евакуації, що на Харківщині, заяву такого змісту: «Бажаючи прийти на допомогу урядово-громадським організаціям у справі евакуації поранених на війні маю честь запропонувати комітету приміщення в Гутянському маєтку з ліжками, медичним доглядом та повним утриманням на 60 чол. (20 офіцерів і 40 солдатів)... У випадку необхідності кількість ліжок може бути збільшена ще на 20 чол.» [20]. Відомий київський домовласник М. Б. Гальперін разом з дружиною влаштували лазарети у м. Києві та м. Шполі на 25 і 20 ліжок відповідно [21].

Серед приватних лазаретів, заснованих насамперед заможними людьми, чимало було таких, які відзначалися надзвичайно багатю матеріально-

господарською частиною й підбором висококваліфікованого медичного персоналу. Проте переважна більшість приватних лазаретів були невеликими за розмірами, по 5 – 10 ліжок. Адже, крім заможних громадян, лікувальні заклади для фронтовиків засновували люди і так званого середнього класу: лікарі, викладачі вищих та середніх навчальних закладів, дрібні підприємці, домовласники й ін.

Суспільний сплеск милосердя і співчуття до ближнього особливо характерним був, і це зрозуміло, для жінок. З початком воєнних дій багато світських дам улаштувалися на курси сестер милосердя, щоб доглядати хворих і поранених фронтовиків. Чимало студенток та випускниць медичних навчальних закладів і факультетів виявляли бажання добровільно відправлятися на фронт, як це зробило 80 слухачок-старшокурсниць Харківського жіночого медичного інституту [22]. Не пристосовані до суворих умов війни, вони, проте, виявляли стійкість, яка часто межувала з самозреченням. Більш старші за віком заможні жінки створювали дамські комітети, які опікувалися, в першу чергу, постраждалими військовослужбовцями та солдатськими дітьми. Зокрема в Києві дамський комітет для надання допомоги хворим і пораненим воїнам, який складався з дружин гласних думи і місцевих громадських діячів, розпочав свою роботу 10 серпня 1914 р. Своє завдання ці жінки вбачали в тому, щоб допомагати в облаштуванні госпіталю на 1000 ліжок у закладах імені М. П. Дегтерева, шити білизну для фронтовиків, які перебували у київських лазаретах, власноручно обслуговувати їх [23].

Громадськість України поряд з турботою про фронтовиків не менші зусилля спрямовувала на допомогу іншій категорії жертв воєнного лихоліття – цивільному населенню, в першу чергу нужденним родинам військовослужбовців, дітям-сиротам, інвалідам та особливо такій численній групі постраждалих, як біженці.

Таким чином, благодійна діяльність різних верств населення України у роки Першої світової війни на користь різних категорій постраждалого населення виявилася досить ефективною і стала яскравим підтвердженням того, що благодійництво типова риса української ментальності.

Київ. – 1914. – 4 августа, 14 августа.

Київлянин. – 1914. – 22 июля.

3. Там само. – 4 сентября.

4. Там само. – 9 августа.

Киевская мысль. – 1914. – 10 августа; Киев. – 1914. – 12 августа.

Київлянин. – 1914. – 21 июля.

7. ЦДІА України. – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 1, 164, 197, 287; Спр. 2070. – Арк. 5.

Київлянин. – 1914. – 13 сентября.

9. Там само. – 30 сентября.

- ДАДО. – Ф. 110. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 26.
Державний архів Харківської області (далі ДАХО). – Ф. 313. – Оп. 1.
Спр. 2. – Арк. 49.
Харьковские губернские ведомости. – 1914. – 31 июля.
13. Там само. – 27 июля; ДАХО. – Ф. 313. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 145.
Харьковские губернские ведомости. – 1914. – 4 сентября.
15. Там само. – 17 сентября.
Сердюк О.В. Вказ. праця. – С. 112.
Харьковские губернские ведомости. – 1915. – 22 сентября.
18. ЦДА України. – Ф. 278. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 8, 51.
19. ЦДА України. – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 247 зв.
20. ДАХО. – Ф. 313. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 90.
21. ЦДА України. – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 164, 197.
Київ. – 1914. – 31 июля.
Киевская мысль. – 1914. – 10 августа.

Олександр Потильчак
Микола Виговський
(м. Київ)

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ НА БУДІВНИЦТВІ АВТОШЛЯХІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1944 – 1945 РР.

У статті розглядаються ключові особливості та організаційна специфіка трудового використання військовополонених на об'єктах дорожнього будівництва Української РСР на початковому етапі відбудовчого періоду.

В статье рассматриваются ключевые особенности и организационная специфика трудового использования военнопленных на объектах дорожного строительства Украинской ССР на начальном этапе восстановительного периода.

Серед численних малодосліджених проблем історії радянського військового полону часів Другої світової війни гносеологічною актуальністю вирізняється аспект трудового використання іноземних бранців на будівництві та реконструкції автомобільних доріг. Ці роботи розглядалися керівництвом СРСР як стратегічно першочергові, а відтак їх виконання Державний комітет оборони доручив створеному ще 1936 р. у структурі НКВС СРСР Головному управлінню будівництва шосейних доріг (ГУШОСДОР). Саме у віданні цього підрозділу й знаходилися будівництво, ремонт та експлуатація шосейних доріг переважно силами так званого „спецконтингенту” – в'язнів таборів ГУТАБУ і військовополонених. Наразі